

Εμμανουήλ Βουτυράς

Ένας διαλεκτικός κατάδεσμος από την Πέλλα¹

Στο *Ελληνική Διαλεκτολογία* 3, 43-48

© Αφοι Κυριακίδη

Τον Αύγουστο του 1986 βρέθηκε στην Πέλλα ένα μολύβδινο έλασμα με εγχάρακτη επιγραφή που παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον όχι μόνο για το περιεχόμενό του, αλλά και από γλωσσική άποψη. Το εύρημα προέρχεται από το χώρο της αρχαίας αγοράς, τον οποίο ερευνά με επιτυχία εδώ και πολλά χρόνια ο Ι. Μ. Ακαμάτης. Πρόκειται για ένα φύλλο μόλυβδου με διαστάσεις 20 x 5 εκατοστά περίπου, που είχε τοποθετηθεί τυλιγμένο σφιχτά σε τάφο του νεκροταφείου το οποίο υπήρχε στην περιοχή αυτή ως το 320 π.Χ. περίπου, οπότε εγκαταλείφθηκε (και μερικοί από τους τάφους του μάλιστα διαταράχθηκαν) επειδή η πόλη επεκτάθηκε προς τα εκεί. Το ανασκαφικό αυτό στοιχείο οδηγεί στο συμπέρασμα ότι το μολύβδινο έλασμα πρέπει οπωσδήποτε να χρονολογηθεί πριν από την τελευταία εικοσαετία του 4ου αιώνα π.Χ.² Αν και ο τάφος που περιείχε το έλασμα ήταν ακτέριστος, ο ανασκαφέας τον χρονολογεί πειστικά με βάση τα ανασκαφικά δεδομένα στα χρόνια μεταξύ 380 και 350 π.Χ. Αξίζει να επισημάνουμε ότι η χρονολόγηση αυτή συμβαδίζει απόλυτα με τη μορφή των γραμμάτων.

Το κείμενο που είναι χαραγμένο στο έλασμα από την Πέλλα αποτελείται συνολικά από 9 στίχους, από τους οποίους ο τελευταίος δεν διαβάζεται δυστυχώς εξαιτίας της διάβρωσης του μετάλλου. Πρόκειται για έναν «κατάδεσμο», δηλαδή μια μαγική ρήση που σκοπό έχει να «δέσει» με μάγια –και επομένως να εμποδίσει με τον τρόπο αυτό– μίαν ανεπιθύμητη πράξη. Τέτοιοι κατάδεσμοι έχουν βρεθεί πολλοί στην

---

¹ Το κείμενο αυτό στηρίζεται στην εκτενή δημοσίευση του νέου κατάδεσμου από την Πέλλα σε αγγλική γλώσσα, η οποία θα περιληφθεί σε τόμο για την αρχαία μαγεία που ήδη ετοιμάζεται με την επιμέλεια του D. R. Jordan και πρόκειται να εκδοθεί στη σειρά *Studies in Greek and Roman Religion*.

² Σχετικά με τη χρονολόγηση του ανατολικού νεκροταφείου και τη σχέση του με την αγορά της Πέλλας βλ. Ι. Μ. Ακαμάτης, «Ξάνθος Δημητρίου και Αμαδίκας υίός», Αμνητός. Τιμητικός τόμος για τον καθηγητή Μανόλη Ανδρόνικο, Θεσσαλονίκη 1987, 13 π. 2· του ίδιου, «Πρόσθετα ανασκαφικά στοιχεία για τη χρονολόγηση της καταστροφής της αγοράς της Πέλλας'. Εγνατία 1 (1989) 189 π. 77· του ίδιου, συμβολή στον οδηγό: *Πέλλα πρωτεύουσα των αρχαίων Μακεδόνων. 30 χρόνια ανασκαφής 1957-87*, Θεσσαλονίκη 1987, 26f.

Ελλάδα και αλλού· οι παλιότεροι ανήκουν στο τέλος του 6ου αι. π.Χ. και οι νεότεροι στον 4ο ή και στον 5ο αι. μ.Χ.³ Ενδιαφέρον είναι ότι η συνήθεια αυτή δεν εξέλιπε εντελώς με την επικράτηση του Χριστιανισμού.⁴ Τα μάγια των καταδέσμων αναφέρονται σε διαμάχες που έχουν ως αντικείμενο τις περισσότερες φορές, όπως άλλωστε το περιμένει κανείς, είτε δικαστικούς αγώνες (μάλιστα στην αρχαία Αθήνα, που οι κάτοικοί της κατέφευγαν, όπως ξέρουμε, συχνά στα δικαστήρια), είτε οικογενειακές και ερωτικές αντιζηλίες. Στη δεύτερη κατηγορία ανήκει και το νέο παράδειγμα από την Πέλλα.

Ωστόσο, πέρα από το γεγονός ότι είναι το πρώτο δείγμα τέτοιου κειμένου που προέρχεται από τη Μακεδονία, ο κατάδεσμος της Πέλλας παρουσιάζει ειδικό ενδιαφέρον για δύο λόγους: Πρώτα πρώτα επειδή δεν είναι γραμμένος στην αττική κοινή, αλλά σε διάλεκτο και έπειτα επειδή –πράγμα εντελώς ασυνήθιστο για τέτοιου είδους κείμενο– περιέχει αρκετές πληροφορίες για την οικογενειακή υπόθεση που στάθηκε αφορμή για τη σύνταξή του.

Το κείμενο του καταδέσμου είναι το εξής:

- 1 [Θετί]μας καὶ Διονυσοφῶντος τὸ τέλος καὶ τὸν γάμον
καταγράφω καὶ τᾶν ἀλλᾶν πασᾶν γυ-
- 2 [ναικ]ῶν καὶ χηρᾶν καὶ παρθένων, μάλιστα δὲ
Θετίμας, καὶ παρκαττίθεμαι Μάκρωνι καὶ
- 3 [τοῖς] δαίμοσι. καὶ ὁπόκα ἐγὼ ταῦτα διελ<ί>ξαιμι
καὶ ἀναγνοίηνν πάλλ{L}ιν ἀνορ<ύ>ξασα

---

³ Πολλά μολύβδινα ελάσματα με καταδέσμους βρέθηκαν ήδη τον περασμένο αιώνα στην Αττική και ήταν τα πρώτα που δημοσιεύτηκαν συστηματικά: CIA III.3, Appendix: Defixionum tabellae, ed. R. Wunsch (1897). Λίγα χρόνια αργότερα εκδόθηκε το πρώτο (μοναδικό ως σήμερα) corpus αυτών των κειμένων: A. Audollent, *Defixionum tabellae quotquot innotuerunt tam in graecis orientis quam in totius occidentis partibus praeter atticas in corpore inscriptionum atticarum editas*, Paris 1904. Για τα μεταγενέστερα ευρήματα βλ. D. R. Jordan, “A Survey of Greek Defixiones not included in the special corpora” *GRBS* 26 (1985) 151-97. Γενικά για τους καταδέσμους της αρχαιότητας ιδιαίτερα χρήσιμο και κατατοπιστικό είναι το άρθρο του K. Preisendanz, “Fluchtafel”, *RAC* VII (1972) 1-24.

⁴ Σχετικά με τους νεότερους καταδέσμους βλ. ιδιαίτερα Φ. Κουκουλέ, «Μεσαιωνικοί και νεοελληνικοί κατάδεσμοι», *Λαογραφία* 8 (1921) 303-46, 9 (1926) 52-108. Ενδιαφέροντα νεοελληνικά χειρόγραφα με καταδέσμους εκδόθηκαν από τον A. Delatte, *Anecdota Atheniensia* I, Paris-Liège 1927.

- 4 [τόκα] γᾶμαι Διονυσοφῶντα, πρότερον δὲ μή· μή γὰρ
λάβοι ἄλλαν γυναῖκα ἀλλ' ἢ ἐμέ,
- 5 [ἐμέ δ]ὲ συνκαταγηρᾶσαι Διονυσοφῶντι καὶ
μηδεμίαν ἄλλαν. ἰκέτις ὑμῶ<v> γίνο-
- 6 [μαι· Φίλ]αν οἰκτίρετε δαίμονες φίλ[ο]ι, ΔΑΓΙΝΑΓΑΡΙΜΕ
φίλων πάντων καὶ ἐρήμα· ἀλλὰ
- 7 [...]α φυλάσσετε ἐμὴν ὄ[π]ως μὴ γίνηται τα[ῦ]τα
καὶ κακὰ κακῶς Θετίμα ἀπόληται.
- 8 [...]. ΑΛ [---]. ΥΝΜ.. ΕΣΠΛΗΝ ἐμός, ἐμέ δὲ
[ε]ὔ[δ]αίμονα καὶ μακαρίαν γενέσται.
- 9 [---]ΤΟ[.].[---].[..].Ε.Ε.Ω[?]Α.[.]Ε.. ΜΕΓΕ[---].

Σε κάπως ελεύθερη νεοελληνική απόδοση:

«Της Θετίμας και του Διονυσοφώντα τον επίσημο γάμο τον δένω με μάγια γραμμένα και όλων των άλλων γυναικών τον γάμο, όσες είναι χήρες ή παρθένοι, ιδιαίτερα όμως της Θετίμας· και αποθέτω τα μάγια στον Μακρόνα και στους δαίμονες.⁵ Και αν ποτέ εγώ ξεθάψω και ξετυλίξω και διαβάσω τούτα τα λόγια, τότε να παντρευτεί ο Διονυσοφών και όχι πριν· γιατί δε θέλω να πάρει άλλη γυναίκα από εμένα, αλλά εγώ να γεράσω μαζί με τον Διονυσοφώντα και καμιά άλλη. Σας ικετεύω, δαίμονες· λυπηθείτε [τη Φίλα] (το όνομα της γυναίκας που κάνει τα μάγια πρέπει να αναφερόταν στο σημείο αυτό· δεν σώζεται, αλλά ήταν σίγουρα σύντομο και τελείωνε σε -α), γιατί είμαι αβοήθητη και με έχουν εγκαταλείψει όλοι οι φίλοι. Φυλάξτε λοιπόν το γράμμα τούτο για να μη μου συμβούν αυτά και για να χαθεί κακή κακώς η Θετίμα. [Κάνετε να τη βρουν αυτή όλα τα κακά] (το κείμενο σώζεται εδώ πολύ αποσπασματικά), εγώ όμως να γίνω ευτυχισμένη».

⁵ Η λέξη αυτή δεν είναι εύκολο να αποδοθεί στα νέα ελληνικά· δηλώνει υπερφυσικές δυνάμεις του κάτω κόσμου που ταυτίζονται συχνά με τις ψυχές ανθρώπων που πέθαναν πρόωρα ή με βίαιο τρόπο (οι λεγόμενοι ἄωροι και βιοθάνατοι). Πάντως, αντίθετα με ότι συμβαίνει στον χριστιανικό κόσμο, οι δαίμονες των αρχαίων δεν είναι δυνάμεις του κακού, αλλά μπορούν να βλάψουν ή να ωφελήσουν ανάλογα με την περίσταση. Ο Μάκρων πρέπει να είναι ο νεκρός στου οποίου τον τάφο βρέθηκε ο κατάδεσμος.

Η διάλεκτος του κειμένου ανήκει σίγουρα στην ευρύτερη ομάδα των δωρικών διαλέκτων, αν και δεν είναι εύκολο να συσχετισθεί με ένα από τα γνωστά τοπικά ιδιώματα. Αυτό οφείλεται κυρίως στο γεγονός ότι δεν πρόκειται για αμιγή, αλλά για «κεκραμένη» διάλεκτο, που έχει υποστεί την επίδραση της αττικής κυρίως στη σύνταξη, λιγότερο στη μορφολογία και ακόμη πιο λίγο στη φωνητική. Μπορούμε επομένως να θεωρήσουμε ότι αντιστοιχεί κατά κάποιον τρόπο στο ιδίωμα που στην ορολογία των αρχαίων γραμματικών είχε το όνομα «νέα δωρίς διάλεκτος».⁶

Δύο βασικά φωνητικά χαρακτηριστικά διαχωρίζουν τη διάλεκτο του κειμένου μας από την αττικοϊωνική ομάδα: (1) Η διατήρηση του μακρού *α*, το οποίο δεν τρέπεται πουθενά σε *η*. (2) Το γεγονός ότι το προϊόν της συναίρεσης του *α* με το *ο* ή *ώ* είναι πάντοτε μακρό *α* και όχι *ω*.

Τρία άλλα στοιχεία εντάσσουν τη διάλεκτο αυτή στις δωρικές,⁷ το τελευταίο μάλιστα πιθανόν στις βορειοδυτικές:⁸ (1) η δοτική της προσωπικής αντωνυμίας *έμιν*, τύπος που απαντά στις περισσότερες δωρικές διαλέκτους. (2) Η παρουσία χρονικών επιρρημάτων σε *-κα* (όποκα, τόκα), όπως σε όλες σχεδόν τις δωρικές διαλέκτους καθώς και στη Βοιωτική. (3) Η αποκοπή, που είναι καθ' εαυτήν συχνό φαινόμενο, αλλά στο κείμενό μας περιορίζεται στις προθέσεις *παρά* και *κατά*, όπως δείχνει το ρήμα *παρκαττίθεμαι*. Η περιορισμένη αυτή χρήση της αποκοπής απαντά σε λίγες μόνο από τις δωρικές διαλέκτους, ιδιαίτερα στις βορειοδυτικές.⁹ Τέλος, ένα τελευταίο χαρακτηριστικό που συνδέει το κείμενο από την Πέλλα με τις βορειοδυτικές

---

⁶ Ο όρος αυτός –μαζί με μια σύντομη περιγραφική ερμηνεία– βρίσκεται στα αρχαία σχόλια στον Θεόκριτο (σ. 6 Wendel): ὁ Θεόκριτος Δωρίδι διαλέκτῳ κέχρηται τῇ νέᾳ. δύο γάρ εἰσι, παλαιὰ καὶ νέᾳ· καὶ ἡ μὲν παλαιὰ τραχεῖὰ τίς ἐστι καὶ οὐκ εὐνόητος· ἡ δὲ νέᾳ, ἣ καὶ Θεόκριτος χρῆται, μαλθακωτέρα καὶ εὐκολωτέρα. Για τη διάλεκτο του Θεοκρίτου, βλ. A. S. F. Gow, *Theocritus I*, Cambridge 1952, lxxii-lxxv.

⁷ Για τις δωρικές διαλέκτους και τα χαρακτηριστικά τους βλ. Thumb-Kiekers, *Hanbuch der griechischen Dialekte*, I, Heidelberg 1932, 69-321.

⁸ Για τις βορειοδυτικές διαλέκτους βλ. πρόσφατα J. Mendez-Dosuna, *Los dialectos griegos de noroeste, Gramática y estudio dialectal*, Salamanca 1985. Για τα κριτήρια κατάταξης πρβ. A. Bartoněk, *Classification of the West Greek Dialects at the Time about 350 B.C.*, Amsterdam-Prague 1972.

⁹ Βλ. Thumb-Kiekers, ό.π. 74· Mendez-Dosuna, ό.π. 151-55.

διαλέκτους (αν δεν είναι ορθογραφικό σφάλμα) είναι η χρήση του συμπλέγματος *στ* στη θέση του *σθ* στο απαρέμφατο *γενέσται*.¹⁰

Δωρικό στοιχείο αποτελεί πιθανότατα επίσης και η ασυνήθιστη έκφραση «τὸ τέλος καὶ τὸν γάμον» στον πρώτο στίχο: Σύμφωνα με τον Αλεξανδρινό γραμματικό της εποχής του Αυγούστου Άρειο Δίδυμο (Στοβαίος, Π 45 Wachsmuth) οι Δωριείς χρησιμοποιούσαν τη λέξη τέλος για να δηλώσουν τον γάμο.

Το συμπέρασμα είναι ότι το νέο διαλεκτικό κείμενο από την Πέλλα αποτελεί δείγμα μιας δωρικής, πιθανότατα βορειοδυτικής, διαλέκτου. Η εμφανής επίδραση της αττικής, μάλιστα στη σύνταξη, είναι απόλυτα φυσική στα μέσα του 4ου αιώνα, δηλαδή σε μια εποχή όπου οι διάφορες τοπικές διάλεκτοι έχουν αρχίσει να εξασθενούν καθώς κερδίζει ολοένα και περισσότερο έδαφος η «κοινή», η οποία διαμορφώνεται με βάση την αττική διάλεκτο. Πρόσφατα υποστηρίχθηκε ότι η Μακεδονία έπαιξε σημαντικό ρόλο στην εξέλιξη αυτή,¹¹ άποψη που φαίνεται να ενισχύεται από τον νέο κατάδεσμο.

Ένα ερώτημα που σχεδόν αυτόματα προκύπτει από τα όσα ήδη εκθέσαμε είναι αν η διάλεκτος του κειμένου μας είναι η αρχαία Μακεδονική, για την οποία οι πληροφορίες μας είναι τόσο λιγοστές και προβληματικές.¹² Δυστυχώς στο ερώτημα αυτό δεν μπορούμε προς το παρόν να απαντήσουμε με βεβαιότητα για τον λόγο ότι πολύ λίγα γνωρίζουμε για τον συντάκτη του καταδέσμου.

Ξέρουμε ότι ήδη στην κλασική εποχή υπήρχαν πλανόδιοι μάντεις και μάγοι που προσέφεραν τις υπηρεσίες τους έναντι αμοιβής γράφοντας καταδέσμους και πείθοντας τους πελάτες τους ότι ήταν ικανοί να κάνουν τους θεούς να τους βοηθούν στα σκοτεινά έργα τους. Οι στερεότυπες εκφράσεις που περιέχουν οι περισσότεροι από τους καταδέσμους που σώζονται φανερώουν ότι έχουν γραφεί από τέτοιους «ειδικούς». Ωστόσο, το κείμενο από την Πέλλα είναι έντονα προσωπικό και ως προς το ύφος και ως προς το περιεχόμενο. Έτσι αναγκαστικά σχεδόν οδηγείται κανείς στην υπόθεση ότι γράφηκε από την ίδια γυναίκα που επιθυμούσε διακαώς να αποτρέψει τον γάμο του συντρόφου της Διονυσοφώντα με την αντίζηλό της Θετίμα. Έχουμε

---

¹⁰ Για το χαρακτηριστικό αυτό των βορειοδυτικών διαλέκτων βλ. διεξοδικά Mendez-Dosuna, ό.π. 333-94.

¹¹ C. Brixhe - A. Panayotou, "L'atticisation de la Macedoine: l'une des sources de la koiné", *Verbum* 11 (1988) 245-260.

¹² Για τις αρχαίες μαρτυρίες σχετικά με τη Μακεδονική διάλεκτο βλ. αναλυτικά J. Kalléris, *Les anciens Macédoniens I*, Αθήνα 1954 (ανατ. με προσθήκες 1988) 53-325.

δηλαδή μια περίπτωση όμοια με εκείνη της Σίμαιθας στο δεύτερο ειδύλλιο του Θεοκρίτου, που μόνη της εκτελεί τα μάγια με τα οποία ελπίζει ότι θα φέρει πίσω τον Δάφνη που την εγκατέλειψε. Δεν αποκλείεται πάντως καθόλου (είναι μάλιστα πολύ πιθανό) να δέχτηκε η συντάκτρια του καταδέσμου μας τη βοήθεια ενός προσώπου με περισσότερη πείρα σε θέματα μαγείας.

Η γυναίκα που προσπαθεί να αποτρέψει τον γάμο της Θετίμας και του Διονυσοφώντα συζούσε προφανώς με τον άνδρα αυτόν και ήλπιζε ότι δίπλα του θα περνούσε τα γερατιά της. Φαίνεται να είναι μια μάλλον ηλικιωμένη γυναίκα για την οποία η εξασφάλιση μια ήσυχης ζωής είναι σπουδαιότερη από την ερωτική ικανοποίηση. Δεν είναι σαφές να ήταν παντρεμένη και ο Διονυσοφών τη διώχνει για να παντρευτεί μιαν άλλη ή αν ζούσε μαζί του ως εταίρα ή ως παλλακή. Αν ισχύει το δεύτερο, θα μπορούσε κάλλιστα να είναι ξένη· στην περίπτωση αυτή η γλώσσα του καταδέσμου είναι ενδεχόμενο (αν και όχι απαραίτητο) να απηχεί τη μητρική της διάλεκτο. Πάντως οφείλουμε να παρατηρήσουμε ότι όλοι οι κατάδεσμοι που έχουν ως τώρα βρεθεί στις διάφορες περιοχές του αρχαίου ελληνικού κόσμου, εφ' όσον είναι διαλεκτικά κείμενα, είναι πάντοτε γραμμένοι στην τοπική διάλεκτο.

Τα διαλεκτικά στοιχεία που προσφέρει ο κατάδεσμος από την Πέλλα είναι οπωσδήποτε ενδιαφέροντα. Είναι, ωστόσο, δύσκολο να αποτιμηθεί η σημασία του για τη γλωσσική κατάσταση στην αρχαία Μακεδονία όσο δεν υπάρχουν άλλες αξιόπιστες μαρτυρίες. Θα πρέπει επομένως να περιμένουμε έως ότου νέα ευρήματα, που σίγουρα δεν θα αργήσουν να εμφανισθούν, συμβάλουν στη διευκρίνιση του θέματος.